

УДК 224 (477) (092)
Б 61

Світлана БІЛА

УНІЙНІ ПРОЦЕСИ В ПЕРЕМІШЛЬСЬКІЙ ЄПАРХІЇ
У ДОСЛІДЖЕННЯХ БОРИСА БАЛІКА

У статті доведено, що науковець виробляє цілісний погляд на процес переходу єпархії до унії. У працях історика містяться значний фактологічний та джерельний матеріал; застосовано персоналістський метод до вивчення проблеми; спростовується деякі твердження попередньої історіографії; підкреслюється об'єктивна зумовленість унійних процесів. Ключові слова: Борис Балік, унійні процеси, Перемисьська єпархія.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні сучасну пору перед істориками унії стоїть завдання остаточно зібрати і проаналізувати джерельну та історіографічну базу, передусім церковно-історичні студії української діаспори другої половини ХХ ст. Оскільки діаспорні історики-унієзнавці змогли переосмислити українську релігійну історію на просторовому тлі східного й західного християнства, використовуючи здобутки світової церковно-релігійної історіографії та методологію богословських і суспільних наук, ввели у науковий обіг потужний археографічний комплекс. Показовими у цьому плані є праці священика Чину Святого Василія Великого у Римі Бориса Івана Баліка. Тому актуальним є переосмислення та аналіз унієзнавчих досліджень ученого.

© Біла Світлана, 2012

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Основні здобутки і недоліки діаспорної церковної історіографії, у тому числі доробок Б. Баліка, проаналізовано у працях О. Оглоблина [10] та Б. Гудзяка [8]. Найбільшим досягненням історіографії діаспори, на думку Б. Гудзяка, є видання джерел з римських архівів. У Римі були зародки історичної школи, однак серія праць позначена певними недоліками. Б. Гудзяк акцентує на вузькості контексту цих досліджень і вказує, що у них приділено мало уваги питанням підставових ритмів й ментальності, що стоять за церковною політикою та інституційними процесами. Біографічні нариси, які становлять переважну частину цього доробку, позбавлені гтя епохи, а біографічні описи ієрархії замінюють образ цілої церкви. З іншого боку, як підкреслює Б. Гудзяк, церковно-історичним дослідженням бракує синтетичного історичного осмислення.

Радянська офіційна наука оцінювала доробок діаспорної історіографії уніатського спрямування україн негативно. В низці праць М.М. Варварцева, І.І. Митовича, П.А. Петлякова, О.І. Уткіна в силу певних історичних обставин та ідеологічних переконань критикувались основні напрями та "фальсифікаційні" схеми "уніатсько-націоналістичної" історіографії, концепції про ненадійні методи поширення унії у Львівській та Перемишльській єпархіях, позитивні наслідки унійних процесів, національний характер історії уніатської церкви, вирішальна роль уніатства у розвитку національного життя місцевого населення. Історики радянської доби не визнавали і традиційних богословських методів та методологічних засад діаспорної історіографії [7], [9], [11], [13].

Більш виважено поставився до оцінки української церковної історіографії у діаспорі С.Длохій [12, 3 – 6]. Він констатував: на протязі російській і українській історіографіям докожтевого періоду, а також радянській науці, в яких основна увага припала на вивчення боротьби з "експансією" унії та католицизму, основною проблемою зарубіжної історіографії було

вивчення політики папства в Україні на підставі архівних збіроч Ватикану.

Поданий історіографічний огляд дає підстави стверджувати, що спеціальних розвідок про доробок Б. Баллика з унійної проблематики немає.

Формування цієї статті (наступовка закінчена): по-перше, проаналізувати внесок Б. Баллика у дослідження проблеми поширення унії в Перемишльській єпархії, по-друге, охарактеризувати основні риси, історіософські концепції, здобутки та недоліки напрацьовань ученого.

Виклад основного матеріалу дослідження з новими обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У другій половині ХХ ст. для українських унієзнавців у диспорі склались певні сприятливі умови, пов'язані з можливістю вільного доступу до ватиканських архівів. Готовим центром української греко-католицької церковної історіографії стає Рим, де василіянський чин відновив (1949 р.) витання "Записок", організував потужну науково-археологічну роботу в архівах Ватикану. У 1960-х рр. діяльність римського наукового осередку розширюється у зв'язку з відновленням Українського Наукового Богословського Товариства та Українського Католицького Університету імені Св. Климента Папи, який розпочав видання ватиканських архівних матеріалів до історії української церкви, зібраних свого часу заходами митрополита Андрея Шептицького [14].

На нових джерельних матеріалах з римських та польських архівів, у тому числі Перемишльської греко-католицької капітули, написана монографія О. Бориса Івана Баллика [5] про процес поширення й утворення унії у Перемишльській єпархії. Низку цінних документів наведено у додатку праці. Це допомогло авторові, який розглядав церковно-релігійні відносини у тісному зв'язку з тогочасними політичними обставинами, з'ясувати нові факти та уточнити висновки. Він першим в історіографії довів, що польський король Ян Собеський 16.03.1676 р. видав універсал про скликання собору уніатського і православно-католицького для впорядкування конфесійних справ єпархії. Проте через протести нунція Ф. Мартеллі запланований з'їзд не відбувся. Друге, на думку Б. Баллика, ініціатором спільного з'їзду уніатів і православних у Льбоніні 1680 року був львівський

єпископ Йосиф Шумлянський, який обстоював ідею "універсальної унії", прагнучи, водночас, стати Львівсько-галлицьким митрополитом.

Учений уперше в історіографії наводить цікавий факт, що у розмові Яна Собеського з нунцієм Ф. Бонвізіо (червень 1674 р.) король висунув ідею створення окремого Київського папярархату у складі уніатської та православної митрополії, підпорядкованого папі римському, до якої прихильно поставився й уніатська єпархія на чолі з митрополитом К. Жоховським [5, 48]. Ставлення Риму до цієї ідеї було негативним (курія боялася зміцнення православної церкви). Російський уряд, зі свого боку, також не збирався санкціонувати жодних змін у православної церкви. Саме політичні обставини, на думку історика, зумовили відмову Собеського від ідеї папярархату і необхідності скликання спільних з'їздів духовенства. Виникла ідея таємного навернення на унію православно-католицьких єпископів. Згадана тактика не була новою: заради отримання достойнств таємне католицьке віровизнання склали львівські єпископи Атанасій Желіборський (1663) і Йосиф Шумлянський (1677), а також перемишльський владика Юрій Гошовський (1669) [5, 57]. У 1679 р., ще перед номінацією на Перемишльську єпархію, склав таємне уніатське віровизнання Інокентій Винницький.

На підставі аналізу різних редакцій документів науковець ґрунтовно вивчив унійні умови руської ієрархії 1681 р., поділивши їх на дві групи — "особистого характеру" та "суспільно-політичні". До останніх учений відносив збереження прельюного обряду, піднесення громадянських прав і соціального становища єпископів, духовенства, шляхти та міщанства. Автор акцентував, що найважливішою вимогою Шумлянського було створення Галицької митрополії, до якої входили б Львівська, Луцька і, можливо, Володимирська, єпархії. Жоховський мав би зацікавитись митрополитом над Литовськими єпархіями. Саме цей проект Шумлянського та претензії Інокентія Винницького на всю Перемишльську єпархію викликали найбільше застерезень у римських та уніатських колах. Крім того, римська курія негативно поставилася до надання уніатам місць у сенаті, остеріпаючись того, що цим правом могли скористатися православні єпископи.

Розглядаючи дискусійні питання про спосіб і час складання епископами нового віровизнання, дослідник констатував, що ієрархи відбули наради з нунцієм та королівськими делегатами, на яких обговорювалося заснування василіянських монастирів та виховання молоді у католицьких колегіях. Зафіксовано цікавий факт, що ще у 1685 р. Йосиф Шумлянський та його брат Атанасій Шумлянський за наполяганням нунція Паллавічіні склали письмові обітниці про перехід до унії [5, 137–141].

Автор з'ясував, що Інокентія Винницького схилили до католицького віровизнання перемисьльський латинський єпископ Станіслав Збонський, василіянин Петро Каміньський та гнєзненський архієпископ Стефан Вежбовський. І Винницький наполегливо готував ґрунт для поширення унійних процесів у єпархії, прагнучи схилити на свій бік православному шляху, турбувався про духовенство, зводяючи його від данин і податків, намагався реформувати перемисьльську кантітулу за зразком латинської; видав прокатоліцький катехизис. Факторами, які прискорили унію Перемисьльської єпархії, на думку історика, були переходи до унії багатьох парафій у Медизькому старостві поблизу Перемишля, на Ярославщині та околицях Скольного. Змінювалися міжнародні обставини: відносини Росії і Польщі погіршувались і Собеський усе менше рахувався з поглядами Московського уряду. Саме тому, як акцентує науковець, відкритий перехід Інокентія Винницького до унії став можливим. Усе це, на погляд Б.Балика, спонукало ієрарха у 1690 р. заявити про готовність відверто перейти до католицького віровизнання.

Уперше в українській історіографії детально наведено терезіт Самбрського уніатського собору 1691 р., зокрема, склад його учасників. Представництво духовенства і світської промисловості було незначним, імовірно, це були прихильники Винницького. В декларації Самбрського собору обумовлювались питання поширення влади єпископа на всю єпархію, рівноправності грецького обряду, права українського духовенства і мішанства, заснування Галицької митрополії. У промові після, деготованих до короля, дослідник виділив великий русько-український патріотизм і вказав, що, ймовірно, її автором був Інокентій Винницький. Порівняльний аналіз вимог Самбрського

собору та королівського підтвердження дав можливість історику встановити їхню відповідність, за винятком окремих деталей.

Заслугує на увагу і концепція дослідника про поступове, поетапне поширення унії в єпархії. Історик спростовує тим самим твердження православної історіографії XIX ст. про насильницький перехід регіону до унії. Єпископ Винницький почав вимагати присяги духовенства лише після Перемисьького собору 1693 р. До того часу єпископські делегати лише "оголошували" унію. Такі "оголошення", на думку історика, відбулися у червні – вересні 1692 р. [5, 253]. Б.Балик аргументовано стверджує, що ще й через п'ять років після собору окремі священники пропускали у богослужіннях додаток "ї Сина" [5, 260]. Протекторами антуґнійного руху в регіоні були львівський єпископ Йосиф Шумлянський та російський резидент Борис Михайлов, хоча давалася взаємність прив'язаність населення до православної церкви як до традиційної релігії. Б.Балик відзначив, що найдовший стротив чинили два шляхетські села – Чайковичі та Колбасевичі, хоча опір унії у Перемисьльській єпархії не набув масового характеру. Факти про насильство документально не зафіксовані. Б.Балик висуває гіпотезу, що Інокентій Винницький був імовірним автором проекту про сенаторство уніатських єпископів, описаного нунцієм Давіа у листі до кардинала Слади від 16 квітня 1697 р. У дослідженні автор акцентував на національно-захисних мотивах діяльності Винницького. Слід зауважити, що ця монографія не позбавлена конфесійного підходу при висвітленні подій, праці переобтяжені масовими повторами, украй деталізованим цитуванням документів.

Б.Балик написав низку інших розвідок, в яких досліджувавась проблема поширення унійних процесів у регіоні та діяльність на цьому поприщі Інокентія Винницького. Однією з проблем, яку вчений намагався ретельно вивчити, була історія впровадження у Перемисьльській єпархії уніатського культуру Св. Йосафата Кунцевича. Досліднику вдалося з'ясувати історію появи у монастирі оо. Реформатів у Перемислі омофора і наруквинці Св. Йосафата Кунцевича [4]. Учений відзначив, що у 70-х рр. XVII ст. омофор Св. Йосафата був переданий перемисьькому уніатському єпископу Івану Малаховському,

вірогідно для відзначення покладеної на нього унійної місії, а можливо, з урахуванням критичного матеріального становища епарха [4, 154 – 155]. Восени 1677 р. Малаховський віддав його подільському воеводі А.Фредру (ймовірно, за борги). Притім історик зауважив, що у 1679 р. Кипріян Жоховський передав Фредру ще й нарукавницю, визначаючи його значні заслуги у поширенні унійних процесів [4, 163]. У цьому ж році перед смертю воевода передав речі монастирю. Цінним моментом розвідки є вивчення автором, що наприкінці XVII ст. перемиський з'ясування автором, що наприкінці XVII ст. перемиський монастир оо. Реформатів був осередком унійної діяльності. Так, користуючись монастирським літописом, дослідник опублікував у ньому список навернених із православ'я на унію за 1653 – 1693 рр. [4, 164 – 167].

Б.Балик висвітлює послідовні зусилля єпископа Інокентія Винницького, спрямовані на впровадження культу Блаженного Йосафата у Перемиській єпархії наприкінці XVII – на початку XVIII ст. [3]. У розвідці дослідник підкреслює, що великим шанувальником цього культу був Іван Малаховський. Для закріплення унії у єпархії він порадив кардиналам поставити перед Інокентєм Винницьким низку вимог, серед них – впровадити свято Блаженного Йосафата у підлеглій йому частині Перемиської єпархії [3, 46]. Згідно з інструкцією Конгрегації нунцій А.Сантакроче зобов'язав єпископа до впровадження культу Св. Йосафата. Згодом на Перемиському синоді 1693 р. окрема постанова закріплювала це свято. У праці відзначено, що з плином часу у Перемиській єпархії духовенство зазнавало щораз більше труднощів з “належним святкуванням свята Блаженного Йосафата, особливо коли воно припадало на будній день” [3, 43 – 48]. Науковець об'єктивно зауважив, що новий культ награвляв на деякий опір громадськості. Для аргументації сказаного історик навіть випадок спротиву священика Г.Стрільбицького при впровадженні свята у церкві на передмісті Задвірнім м.Дрогобича [3, 49]. Притім Б.Балик з'ясував, що Стрільбицькому було наказано змінити титул церкви і надати їй новий – Блаженного Йосафата. Інокентій Винницький особисто подбав про урочисте занесення його образу до церкви. Цінною є інформація автора, на підставі аналізу документів з перемиської конгрегації, про подальшу долю храмового

праownika Блаженного Йосафата у дрогобицькій церкві. На підставі рішень духовного суду історик дійшов висновку, що вельми несприятливого обставиною у розвитку культу Йосафата у Дрогобичі була звичність громадськості до попередньої назви церкви. Притім автор підкреслює і брак широкі популярності привабливих рис цього святого серед народу. Несприятливим історик вважає і неперенесення свята з будня на неділю, висхідок чого громадськість брала незначну участь у богослужінні. Характерно, що дослідник не розглядає цей випадок як опір унійним процесам.

Історик спробував висвітлити й історію монастирів Перемиської єпархії під час владництва Інокентія Винницького [6]. Заслугою ученого було укладення доволі детального реєстру єпархіяльних монастирів із зазначенням коротенької історії осередків. Історик об'єктивно визначив погане матеріальне забезпечення осередків, а тому і волочіння та збирання милостині монахами [6, 81]. У розвідці Б.Балик з'ясував участь організації у Самбірському (1691 р.) та Перемиському (1693 р.) унійних синодах. Заслугують на увагу і загальні зауваги дослідника про деякі зміни у становищі монастирів у зв'язку з унізацією єпархії. Автор дійшов висновку, що внаслідок безпосередньої підлеглості юрисдикції Інокентія Винницького, уніатське віросповідання впроваджено у всіх монастирях Перемиської єпархії. У праці акцентовано, що ченці не чинили опору унійним процесам. Учений зауважив, що на унійному Перемиському синоді 1693 року було вирішено здійснити реформу монастирів та удосконалити правління ними. Для цього на з'їзді обрали протоігумена монастирів Мартиніяна Винницького [6, 87]. Дослідник детально з'ясував обов'язки протоігумена, підкресливши, що так централізувалося головне керівництво чернечих справ у Перемиській єпархії. Аналогічне відокремлення чернечого управління від світського, на погляд історика, можна віднайти у латинській церкві. Водночас, Б.Балик слушно відзначив, що за браком документації не можна стверджувати, що постанови Перемиського синоду ретельно виконувались. Слушним є зауваження науковця, що єпархіяльні монастирі на той час ще не були тісно пов'язані з василіанським чиним. Утім, виконуючи умови Риму, Інокентій Винницький

залучив декількох василіанських священників до співпраці у кевруванні епархією. У 1698 р. на василіанську капітулу у Битені епископ послав від свого імені василіянина Доментіяна Ходзькевича. На підставі цих фактів учений дійшов висновку, що владики хотів інкорпорувати монастирі до василіанської конгрегації Св. Трійці і не поспішав з виконанням постанов Перемиського синоду [6, 95]. На основі проаналізованого фактологічного матеріалу дослідник резюмував, що Інокентій Винницький намагався піднести чернецтво на вищий рівень.

Б.Балик є автором цінних археографічних публікацій. Дослідник опублікував частину винайденої ним рукописної збірки життєписів василіан [1]. Дослідник видав, переклавши на українську мову, промову послів Перемиської епархії, витошену перед королем у 1691 р. [2]. Особливо цінними є наукові коментарі автора до тексту публікації. У них історик відзначив, що зміст промови мав завдання оголосити рішення учасників Самбірського з'їзду про об'єднання з католицького церквою. Крім цієї головної думки, як слушно підкреслив Б.Балик, у ній додатково заторкувалися питання загального значення, а саме погляд на давню історію Русі та з'ясування ставлення учасників Самбірського з'їзду до Речі Посполитої та польського короля. Документ висвітлює також столітню історію Берестейської унії у Перемиській епархії. Отже "Промова послів" за Б.Баликом – це ненавчаче авторська екскурсія в минуле Русі-України з виразним суспільно-політичним забарвленням [2, 305]. Можна погодитись із твердженням автора, що вона є важливим джерелом і для висвітлення національної свідомості руської шляхти у XVII ст. [2, 299]. У праці підкреслено, що найбільш вірогідним автором промови міг бути перемиський епископ Інокентій Винницький. Детально розкрито характерні риси промови та проаналізовано ключові фрази документу. Особливо цінними є коментарі Балика до останньої частини, в якій висвітлювались проблеми церковної унії. Історик визнав, що гідно увести в думка автора промови про причини опору шляхти уніейним процесам. Науковець відзначив, що Інокентій Винницький "ставив закид дотеперішній церковній унії, що вона не була ґрунтовна й докорінна, бракувало їй глибших основ, тобто була поверхнева, словина, а не справжня" [2, 320]. На основі

порівняльного аналізу постанов Самбірського з'їзду 1691 р. та промови послів дослідник характеризує тодішні погляди на питанні унії та православія у Перемиській епархії [2, 321]. Аналіз цієї джерелознавчої публікації історика дає нам підстави стверджувати, що Б.Балик був добре ознайомлений з методологією такого роду досліджень, з сучасною герменевтикою.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи аналіз доробку вченого, зауважимо, що, завдяки використанню джерельних матеріалів з ватиканських архівів, науковець вніс чимало нових фактографічних деталей у характеристику уніейних процесів у Перемиській епархії на зламі XVII – XVIII ст. Автором зауважена наявність проучніших поглядів у середовищі православної ієрархії та проекти примирення церков, висунуті католицькими та уніейськими духовними колами у 60 – 70-х рр. XVII ст. Історик утворює навіть цікаві факти про наміри польського короля Яна Собеського створити окремий Київський патріархат, підпорядкований папі. ґрунтовно досліджено позицію Римської курії та польського уряду стосовно шляхів і методів поширення нової конфесії. Вдалося з'ясувати і точний час переходу до унії більшості монастирів Перемиської епархії та насвітлити участь чернецтва в уніейних процесах. Встановлено, що унія запроваджувалась у епархії згідно з рішеннями соборів духовенства і громадськості. Поширення нової конфесії відбувалося поступово, поетапно. Дослідник не забував значного опору уніейним процесам у Галичині. Слід зазначити й те, що відірваність від архівів Радянського Союзу та конфесійна належність не дала можливості істориків більш критично підійти до деяких висновків і детальніше з'ясувати окремі дискусійні аспекти проблеми.

Перспективним є порівняльний аналіз доробку Б. Балика і напрацьованих інших джерельних істориків цього періоду, зокрема М. Марусина, М. Андрусика, а також польської історіографії про уніейні процеси у Перемиській і Львівській епархіях з метою з'ясування напрямів пошуку і публікації архівних документів з окресленої теми і виправлення помилок та штамлів попередньої історіографії.

Джерела та література

1. Баллик Б.І. "Кагафалк чернечий" Василян XVII – XVIII ст. (Рукописна збірка життєписів Василян) // ЗЧСВВ. – Рим, 1973. – Т. VIII. – Вип. 1–4. – С. 67–98; 1985. – Т. XII. – С. 269–310.
2. Баллик Б.І. "Промова після" Перемишляни в 1691 р. // *Interdico Pastori. Науковий збірник Українського Католицького Університету Св. Климента Папи.* – Рим, 1984. – Т. 62. – С. 299–322.
3. Баллик Б.І. З історії культи св. Йосафата в Перемиській єпархії (XVII – XVIII ст.) // ЗЧСВВ. – Рим, 1973. – Т. VIII. – Вип. 1–4. – С. 43–62.
4. Баллик Б.І. З історії омофора і нарукавничі св. Йосафата / Збірник на пошану Св. Йосафата Кунцевича // ЗЧСВВ. – Рим, 1967. – Т. VI. – Вип. 1–4. – С. 151–170.
5. Баллик Б.І. Інокентій Винницький. Єпископ Перемиський, Самбірський і Сяницький (1680 – 1700). – Рим: Вид-во оо. Василян, 1978. – XVIII+382 с.
6. Баллик Б.І. Манастирі Перемиської єпархії за владитва Інокентія Винницького (1679 – 1700) // ЗЧСВВ. – Рим, 1958. – Т. III. – Вип. 1–2. – С. 69–97.
7. Варварцев М.М. Зарубіжна історіографія "Християнської України". Антинаукові схеми, реакційні цілі // Антикомуністична сутність уніатсько-націоналістичної фальсифікації історії українського народу. – К.: Вища школа, 1984. – С. 34–46.
8. Гуляк Б. Західна історіографія і Берестейська унія // *Богословія.* – 1990. – Т. 54. – С. 123–136.
9. Митович П.І. Неспроможність уніатсько-націоналістичних фальсифікацій історії і культури українського народу // *Народна творчість та етнографія.* – 1985. – № 6. – С. 29–37.
10. Ордоблин О. Українська церковна історіографія // *Український історик.* – 1969. – № 1–4. – С. 12–29.
11. Петляков П.А. Критика уніатсько-націоналістичної історії греко-католицької церкви на Україні // *Антикомуністична сутність уніатсько-націоналістичної фальсифікації історії українського народу.* – К.: Вища школа, 1984. – С. 119–129.
12. Плохий С.Н. Папство и Украина (Политика римской курии на украинских землях в XVI – XVII вв.). – К.: Вища школа, 1989. – 224 с.
13. Уткин О.І. Основні напрями уніатсько-націоналістичної фальсифікації історії українського народу // *Антикомуністична сутність уніатсько-націоналістичної фальсифікації історії українського народу.* – К.: Вища школа, 1984. – С. 10–33.

14. Monumenta Ucrainae Historica. – Vol. III (1650 – 1670). – Romae, 1966. – 16+399 p.; Vol. IV (1671 – 1701). – Romae, 1967. – 19+380 p.

Била Светлана. Унийные процессы в Перемишльской епархии в исследованиях Бориса Баллика. В статье показано, что ученый выработал целостный взгляд на процесс перехода епархии к униии. В работах историка содержится значительный фактологический материал; применен персоналистский метод освещения проблемы; опровергаются отдельные утверждения предыдущей историографии.

Ключевые слова: Борис Баллик, унийные процессы, Перемишльская епархия.

Vila Svilana. The union processes in Peremishi' diocese in Bogus Baluk's researches. In the article the problem of the union processes in Peremishi' diocese in interpretation of B. Baluk is examined. There is considerable actual material in them, a personalistic method of approaching the problem is applied, separate claims of previous historiography are refuted, the objective conditionality of the union processes is underlined.

Key words: Bogus Baluk, union processes, Peremishi' diocese.